

УДК 504.4.006 (1/9)
© 2012

Н.В. Хомяк,
кандидат
технічних наук

*Шацький національний
природний парк*

МОНІТОРИНГ ЛІСОВИХ ЛАНДШАФТІВ ШАЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

*Проаналізовано сучасний стан лісового
господарства на території Шацького
національного природного парку та
запропоновано основні напрями моніторингових
досліджень у лісових екосистемах.*

Моніторинг лісів є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища [3].

Територія Шацького національного природного парку (НПП) розміщена в зоні мішаних лісів і добре забезпечена лісовими ресурсами. Площа лісових угідь Шацького НПП — 27064,2 га, що становить 54,2% загальної площі парку, тут переважають насадження сосни (60,2%), яка є основною лісотвірною породою. Значна частка у формуванні породного складу насаджень належить березі (18,9%) та вільсі чорній (17,1%). Інші породи (дуб звичайний, ялина європейська, осика) займають незначні площі [4].

Мета досліджень — вивчити сучасний стан та основні напрями ведення лісового господарства на території Шацького НПП для забезпечення оптимального функціонування економіки.

Основну частку в структурі лісових угідь парку займають деревостої, які ефективно виконують регулювальні функції і є стійкими до шкідників та хвороб. Вони займають близько 90% усієї території національного парку, вкритої лісовою рослинністю. Це передусім одвічні насадження, історично сформовані з місцевих деревних та чагарникових порід, у загальній структурі деревостою яких є хвойні і листяні породи. Найбільшу площу займають середньовікові насадження, сформовані з місцевих еко-типів і пристосовані до умов місцезростання.

Основними напрямками ведення лісового господарства в Шацькому парку є використання лісових ресурсів, їх поліпшення через запровадження природоохоронних заходів та підтримання захисних функцій насаджень. Велике значення має і задоволення потреб господарств району в лісоматеріалах, місцевого населення — у дровах, багатьох видах товарів народного споживання, отриманих від переробки деревини та дикорослих плодів і ягід, своєчасне відновлення лісосік та не вкритих лісом земель, утримання лісів у належному санітарному стані та недопущення лісових пожеж. На території Шацького НПП налагоджено стабільну систему ведення лісового господарства, яка ґрунтується на відповідній законодавчій базі [2].

З метою збереження природних лісових на-

саджень та створення нових територій парку вживають режимних заходів, спрямованих на відтворення та охорону лісових екосистем і території загалом. Для поліпшення санітарного стану насаджень здійснюють санітарні рубанки, рубанки догляду за лісом та очистку лісу від захаращення. У рекреаційному плані проводять ландшафтні рубанки догляду за лісом для поліпшення складу насаджень методом відбору порід, небажаних для створення архітектурних форм ландшафтів та для кращого росту головної породи, поліпшення декоративних характеристик деревостою, створення мальовничих краєвидів.

Результати досліджень. Аналіз системи ведення лісового господарства на території парку показав, що моніторинг лісових ландшафтів слід здійснювати в усіх функціональних зонах парку — заповідній, рекреаційній та господарській. При цьому види діяльності потрібно чітко регламентувати відповідно до функціонального зонування території.

1. **Заповідне використання лісів** — екологічна функція лісових насаджень, яка передбачає: оздоровчу цінність лісових масивів — підтримання сприятливих екологічних умов території; водоохоронну здатність — захист ґрунтів від ерозії, підвищення якості води у водоймах поглинанням шкідливих речовин; водорегулювальну здатність — вплив лісових насаджень на гідрологічний режим території; здатність лісів до зниження сонячної радіації — хвойні ліси поглинають 45%, листяні — 30%; санітарно-гігієнічну роль — здатність лісів поглинати вуглекислий газ та виділяти кисень; естетичну функцію лісу.

До заповідної зони належать:

Лісове болото Втенське — ботанічний заказник державного значення. Рідколісне сосново-сфагнове болото, де у трав'яному покриві ростуть журавлина, лохина багна болотного та інші оліготрофно-болотні види.

Озерно-болотно-лісовий масив Мошне містить ліс та невелике евтрофне озеро з берегами, дуже зарослими очеретом та рогозом вузьколистими, з незначною товщею води (до 1,5 м) та потужним шаром сапропелю (до 12 м).

Лісове урочище Унич репрезентує дубово-грабові та вільхові ліси; є місцем зростання рослин, занесених до Червоної книги.

Лісовий масив Князь Багон являє собою колишнє величезне лісове сфагново-соснове болото, де в 70-ті роки минулого століття було здійснено лісомеліорацію. Нині тут переважають сосняки чорницеві, фрагментарно трапляються й рідкісні на Західному Поліссі сосняки лейкобрієві, є сосняки молінієві та зеленомохові, сирі сосняки колючоплаунові.

Озерно-болотний масив Довге-Кругле — це система 2-х проточних озер Довгого та Круглого, сполучених каналом. Озера оточені чагарниковими і трав'яними болотами.

Лісово-болотний масив між озерами Острі-в'янське та Пулемецьке характеризується своєрідним поєднанням лісових і чагарникових ділянок з вербняками і трав'яними дрібноосоковими болотами. Лісові ділянки представлені березово-вільховими, орляково-чорницевими, гравілатовими і жіночопопоротевими лісами. У формуванні вербняків беруть участь верби, фрагментарно трапляється береза низька.

Затока Бужня — це західна частина озера Світязь, яка з південного боку межує з лісом та зарослями кущових видів верб — попелястої, пурпурової, п'ятитичинкової. Унаслідок обміління сполучного перешийка затока посилено заростає.

Ростанський ялинник є ботанічною пам'яткою природи місцевого значення, який охороняють як генетичний резерват ялини. Цей острівний ялинник розташований за південною межею суцільного поширення ялини в балтійській частині її ареалу і є об'єктом регіонального моніторингу за станом та змінами лісових угруповань.

Урочище Заволодавське розміщене в західній частині болотно-лісового масиву, розташованого на кордоні з Білоруссю. Рослинність представлена переважно сосновими, вільховими і березовими лісами, трапляються фрагменти ялинових насаджень. До лісу прилягають болотисті ділянки, зайняті чагарниками з переважанням верби попелястої.

Урочище Хороми — лісовий масив, що прилягає до озера Кримно, з переважанням соснових лісів різного ступеня зволоження. На підвищених ділянках масиву переважають сосняки зеленомохові, зі зниженням рельєфу їх змінюють чорницеві, вересові та фрагментами молінієві і сфагново-лохинові соснові ліси.

2. Рекреаційне використання лісів. Наявність лісів у будь-яких екосистемах формує комфортні умови для розвитку рекреаційної галузі.

Оскільки територія досліджень має природоохоронний статус, то лісові ландшафти належать до природних ресурсів туризму та відпочинку і природних лікувальних ресурсів. Шацький НПП — сприятливий регіон для масового

відпочинку і лікування, що характеризується такими показниками: лісистість, породний склад, бонітет, різноманітність ландшафтів та рослинного покриву, ярусність, фітонцидність, естетичність пейзажів, частота їх змінюваності, заболоченість територій, рельєф, наявність грибних і ягідних місць, водойм, транспортна та пішохідна доступність, наявність елементів рекреаційного благоустрою. Рекреаційну діяльність у лісах провадять організовано в стаціонарних об'єктах відпочинку в зонах стаціонарної та регульованої рекреації. Проте є приклади неорганізованого відпочинку в необладнаних місцях лісових масивів, що заборонено на території парку.

Лісові урочища Шацького парку мають великий рекреаційний потенціал, який інтенсивно використовують переважно в літній період. Перспективним є використання лісових ресурсів парку і в інші пори року. До найважливіших природних чинників, які визначають рекреаційну цінність території, належать типи ландшафтів у берегових зонах. Значно підвищує рекреаційну цінність водних об'єктів наявність на їхніх берегах лісів, які створюють більш комфортні умови для відпочинку, захисту від вітру і сонячного опромінення та сприятливо впливають на психофізіологічний стан людини [5]. У Шацькому НПП комфортними місцями відпочинку є узбережжя з піщаними пляжами озер Світязь та Пісочне в поєднанні із сосновими борами та сосново-березовими лісами. Частково такі самі узбережжя є на озерах Люцимер, Пулемецьке, Велике Чорне, однак їх використовують меншою мірою, оскільки вони мають дещо гіршу якість води.

До території стаціонарної рекреації в прибережних смугах належать зони відпочинку «Гряди», «Гушове», «Пісочне», «Світязь» з базами відпочинку, пляжами з прилеглими лісовими насадженнями та оз. Пісочне.

Лікувальна та оздоровча рекреація розвивається в зоні стаціонарної рекреації на базі санаторію «Лісова пісня», де щороку поліпшують своє здоров'я 8 тис. осіб, та пансіонату «Шацькі озера» (6 тис. осіб). Вони розміщені на берегах озер Пісочне і Світязь відповідно, але повністю завантажені лише влітку. Санаторій «Лісова пісня» спеціалізується на лікуванні та профілактиці серцевих і серцево-судинних захворювань, захворювань дихальних шляхів та опорно-рухового апарату. Пансіонат «Шацькі озера» забезпечує повноцінний відпочинок рекреантам, надаючи повний комплекс послуг — харчування, туристичні походи та екскурсії, послуги медиків-масажистів тощо. Туристична рекреація, пов'язана з мандрівками, походами і вивченням рідного краю, здійснюється в пансіонаті «Шацькі озера», обладнаних куточках природи на об'єктах відпочинку, в школах тощо.

Виокремлено основні лісові урочища в зоні регульованої рекреації:

лісовий масив — урочище Заволодавське, що прилягає до західного узбережжя озера Пулемецького. Тут переважають вологі чорницеві соснові ліси. Суходільні ділянки зайняті сосняками зеленомоховими та вересовими.

До озерно-лісового масиву Велике Чорне належать озеро Велике Чорне і розташований на схід від нього масив заболочених вільхових, березово-соснових та суходільних соснових лісів.

Урочище Верхи характеризується грядовим рельєфом і переважанням соснових лісів, різних за фітоценотичними характеристиками. На вершинах піщаних озів формуються сосняки брусницеві, на схилах переважають сосняки зеленомохові, у низинах поширені сосняки орляково-чорницеві та фрагментарно-молінієві.

Урочище Макошин — лісовий масив, що прилягає до північно-західного узбережжя оз. Світязь. Тут переважають соснові ліси, уздовж берегової смуги простягаються ділянки заболочених лісів.

Урочище Венське — лісовий масив, що межує з річковою долиною Прип'яті. У ньому переважають соснові ліси різного ступеня зволоженості.

Урочище Хорони — це південна частина масиву з характерними своєрідними сосновими лісами, трав'яний покрив яких змінюється навіть з невеликим перепадом висоти від сосняків лишайникових до сосняків молінієво-сфагнових. Відкриті ділянки серед лісових боліт зайняті трав'яними болотами або торф'янистими луками.

Урочище Прусові Гори — це соснові ліси, сформовані на піщаних аренах та горбах. Своєрідністю території є наявність соснових лісів і ялівцю звичайного в підліску та переважання сосняків зеленомохових і вересових. Низини зайняті вільшняками з переважанням болотного різнотрав'я.

Урочище Засоминець — північна частина лісового масиву поблизу оз. Соминець, для якого характерні заболочені вільхові, березово-соснові та суходільні соснові ліси.

3. *Господарська функція лісу* полягає у використанні лісових насаджень для потреб людини в деревній сировині (лісоматеріалах для будівництва, дровах для опалення житлових будинків місцевим населенням), збиранні грибів, ягід, лікарської сировини тощо. Ліс розглядають не лише як природну систему, а й як еколого-економічну систему. Її основними складовими є: ресурси деревини, до яких належить стовбурна деревина та продукти деревного походження (гілки, деревна зелень, кора та ін.); ресурси недеревного рослинного походження — гриби, ягоди, плоди, лікарська і технологічна сировина, кормові ресурси тощо; ресурси тваринного походження — птахи, звірі, комахи; специфічні матеріальні ресурси неречовинного походження — рекреаційна (оздоровча) цінність лісів, їхня ґрунтозахисна, водорегулювальна та водозахисна роль тощо.

За результатами науково-практичних розробок [1, 4, 5], агролісомеліорація є широко розповсюдженим протиерозійним заходом, який є відносно дешевим та екологічно позитивним. Створення лісонасаджень сприятливо впливає на мікроклімат території, збереження біорізноманіття, запобігання заростанню берегової смуги та замуленню водойм і підвищує продуктивність сільськогосподарських культур. Завданнями заліснення як протиерозійного заходу є: для лісосмуг — зменшення швидкості водних потоків на сільськогосподарських угіддях, щоб не допустити змиву верхнього родючого шару; переведення поверхневого стоку у внутрішньогрунтовий через інфільтрацію вод; припинення заростання берегової смуги закріпленням території кореневою системою дерев і «заглушенням» росту болотної рослинності.

Висновки

Можна стверджувати, що до моніторингу лісових ландшафтів Шацького національного природного парку належать контроль за станом лісових екосистем, їх природне відновлен-

ня, регулювання впливу ведення лісового господарства та рекреаційного використання на природний і соціально-економічний стан цієї території.

Бібліографія

1. Грановська Л.М. Еколого-збалансоване природокористування в умовах поліфункціональності території/Л.М. Грановська. — Херсон: Вид-во ХДУ, 2009. — 414 с.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд». — К., 1992. — 25 с.
3. Лісовий кодекс України [Електронний ресурс].

- Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
4. Проект організації території і ведення лісового господарства Шацького національного природного парку/Пояснювальна записка. — Ірпінь, 2002. — С. 22–25.
 5. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія/Н.В. Фоменко. — К.: Центр навчальної літератури, 2007. — 312 с.